Віталій Тельвак, Вікторія Тельвак

Михайло Грушевський та польсько-українське протистояння у Львівському університеті

У грушевськознавчій літературі протягом останнього століття доволі повно вивчено низку питань, пов'язаних з перебуванням Михайла Грушевського у Львівському університеті. Особливо детально при цьому реконструйовано обставини потрапляння молодого тоді вченого на університетську кафедру, формування ним львівської історичної школи, а також дидактичну працю українського професора. А при зверненні до проблеми взаємин М. Грушевського з польськими колегами домінує переконання про постійно зростаючу конфліктність, відгомони якої нерідко виливалися на шпальта місцевої преси і ставали надбанням широких кіл громадськості[1]. Не заперечуючи наявності згаданих у літературі численних проблем комунікативного характеру, спробуємо водночас відмовитися від усталеної конфліктної парадигми й проаналізувати питання не тільки крізь призму голосних конфліктів, але й реконструювати щоденність спілкування М. Грушевського з польськими колегами.

До Львова М. Грушевський приїхав наприкінці вересня 1894 р. Невдовзі після приїзду відбувся його інавгураційний виклад у Львівському університеті. Молодого науковця прийшли послухати не тільки студенти всіх чотирьох факультетів університету, але й чимало професорів і місцевих знаменитостей, серед яких були як українці, так і поляки. Зазначимо, що останні не менш тепло та оптимістично за своїх українських колег зустріли М. Грушевського. До певної міри це пояснюється, ймовірно, не так

[1] Див. напр.: Adamski Ł. Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. – S. 74–89.

фактом наукових здобутків ученого, що на той час ще не були настільки значними, як тією обставиною, що М. Грушевський приїхав у Галичину як прихильник політики польсько-українського порозуміння – «нової ери».

Перші кроки М. Грушевського у Львівському університеті зовсім не заповідали хронічного конфлікту у майбутньому. Інавгураційна лекція послужила зручною нагодою познайомитися з університетськими професорами та адміністрацією. В той самий день, 30 вересня, молодий викладач представився ректору університету К. Войцеховському, відвідав професорів І. Шараневича і А. Каліну, а також віце-президента Краєвої Шкільної Ради М. Бобжинського. На всіх цих зустрічах учень В. Антоновича розмовляв лише українською мовою. Коли ж М. Бобжинський висловив побажання, аби він намагався говорити польською, М. Грушевський відповів, що для дотримання принципу рівноправності польські колеги мають володіти українською мовою. Сам молодий професор у листі до О. Барвінського зізнавався, що «перша зустріч моя з Бобржинським не була досить щасливою», а польські колеги зустріли його «ласкаво, хоч з резервою деякою»[2].

Постійно використовуючи українську мову у повсякденному спілкуванні на університеті, М. Грушевський зовсім не прагнув конфронтації з польськими колами, навпаки, він усіляко уникав її, деякий час залишаючись прихильником політичного курсу «нової ери». Так, невдовзі після приїзду у листі до згаданого О. Барвінського він писав: «Стараюся виступати якнайобережніше, хоч як на перших [порах] часом нікого раптом не одпихать і не зразити. Буде[те] в Львові, то спостережете, о скільки се вда-

[2] «Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу» [Листи М. Грушевського до О. Барвінського]. Передмова, публікація та примітки Леоніда Зашкільняка // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 80.

лось мені»[3].

Утім, такі зусилля вченого виявилися марними, адже польська професорська колегія Львівського університету, позірно залишаючись прихильною українцям, всіма силами стримувала поширення української присутності в університеті. В «Автобіографії» М. Грушевський із прикрістю зазначав, «що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненнє ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою «угоди», ціною деяких подачок на культурно-національнім полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів. Скоро прийшлося переконатися, що мої київські приятелі глибоко помилялися в своїх симпатіях до «угоди» й «угодовців», що поляки нічим не хочуть поступитися в своїм пануванню й не розуміють інших відносин до русинів як відносин пануючої народності до служебної. […] З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірного сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей»[4].

Критична оцінка М. Грушевським реалій польсько-українських взаємин, нерідко поширювана ним на сторінках галицької періодики, а також загальне загострення міжнаціональних відносин як у Львові, так і в стінах університету, доволі швидко зіпсували ставлення польських професорів до свого колеги. Університетська влада, котра

---

[3] Там само. – С. 80.

[4] Грушевський М. С. Автобіографія, 1906 // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – Київ: Веселка, 1992. – С. 201.

належала полякам, починає всіляко контролювати виклади М. Грушевського, побоюючись, що він на своїх заняттях займається політичною агітацією молоді. Так, ще в 1895 р. декан історичного факультету К. Войцеховський, відвідавши семінари М. Грушевського, назвав його наукові аргументи на користь власного розуміння ключових моментів української історії «політичними»[5].

Але найбільше клопотів виникало тоді, коли М. Грушевському, який принципово виступав на засіданнях факультету українською мовою, оскільки на університеті формально були рівноправні дві так звані крайові мови – українська і польська, забороняли виступати «по-хлопському». Він у таких випадках, як правило, залишав засідання зі скандалом. Найбільш гучне з'ясування стосунків М. Грушевського з польською адміністрацією факультету, яке вилилося на шпальта львівської преси, відбулося в липні 1901 р., коли на вимогу декана К. Твардовського виступати польською на засіданні ради факультету український учений відмовився, на знак протесту залишивши зібрання[6].

Згаданий скандал не переконав жодну зі сторін поступитися у своєму баченні ситуації, зробивши проблему уживання української мови у діловодстві причиною хронічних конфліктів. Тож подібні зауваження від влади факультету за використання української мови в офіційному діловодстві М. Грушевський отримував доволі регулярно. Але він вже не тільки не робив з цього публічної справи, але й намагався не звертати уваги на такі закиди. Наприклад, у щоденнику вченого є характерний запис,

---

[5] Расевич В. Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. – Нью–Йорк–Львів, 1995. – С. 107–113.

[6] Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 сього місяця // Діло. – 1901. – Ч. 260–261.

датований 1 березня 1905 р.: «Від декана дістав «замечание» (начхательно!), в досить арогантськім тоні, за руську картку, котрою вимовся від промоції»[7].

Цікаво, що деякі з польських професорів у антипатії М. Грушевського йшли подекуди задалеко і, всупереч його суспільно-політичній практиці, підозрювали українського колегу у тісній співпраці з російським урядом. Прикладом тут може слугувати лист Шимона Аскеназі до Людвіка Фінкля, написаний з Петербургу. Перебуваючи водночас з М. Грушевським у російській столиці, польський професор писав до свого кореспондента: «Я випадково дізнався, що водночас зі мною в Петербурзі перебував Грушевський; знаю, що опікується виданням своєї популярної російської історії України; що по за тим надалі є активний. Кому він властиво служить, Бог його радше знає»[8].

Постійні конфлікти з польськими колегами на ґрунті правного статусу української мови знеохочували М. Грушевського відвідувати ради факультету. Так, унаслідок студентських заворушень під час ректорства Я. Фіялка, коли польська сторона безпідставно їх ініціатором зробила саме українського історика, він, як свідчить щоденник, не відвідував засідання ради факультету протягом півтора року. І лише погроза з боку декана поінформувати про цей факт віденське міністерство освіти змусила його піти на раду[9].

Утім, найбільш гостра криза у взаєминах М. Грушевського з польськими колегами виникла на ґрунті намагань українських студентів і професорів поглибити україн-

---

[7] Грушевський М. Щоденники // Український історик. – 2006-2007. – № 4 / 1–2. – С. 43.

[8] Hoszowska M. Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – S. 251.

[9] Грушевський М. Щоденник // Український історик. – 2006–2007, № 4 / 1–2. – С. 36.

ський характер Львівського університету або створити для українців свій вищий навчальний заклад у столиці Східної Галичини. При цьому український історик доволі активно заангажувався у цю складну боротьбу. Системно та найбільш детально свої погляди на формування вищої національної школи в Галичині М. Грушевський виклав у статті «Справа українського університету у Львові», де доводив, що створенням українського університету у Східній Галичині уряд розв'язав би багато проблем, пов'язаних з національними непорозуміннями між поляками й українцями.

З огляду на відверту підтримку М. Грушевським домагань української молоді, польське керівництво університету зовсім несправедливо саме у ньому вбачало чи не найголовнішого ідеолога та організатора численних студентських акцій. Про це промовисто свідчить лист К. Студинського. Ось як він описує участь М. Грушевського у заспокоєнні студентів під час протестів 1901 р. «Додам також, – пише він, – що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцехівський сказав се публично, при Колессі), хоть Грушевський якнайбільше був противний сецесії молодіжи. Прошу се евентуально вияснити міністрови, бо тут раді би вижерти Грушевського»[10]. Уявлення про те, наскільки далеко зайшло протистояння між поляками та українцями в стінах Львівського університету, дає згадка М. Грушевського у щоденнику, що він певний час «викладав з револьвером у кишені»[11].

Конфлікти у стінах університету вплинули на неприхильну поставу М. Грушевського щодо співпраці у польських наукових товариствах і періодичних виданнях. Як відомо, український учений у перші роки перебування у Львові вступив до складу Історичного товариства, а

[10] Цит. за: Расевич В. Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова. – С. 113.

[11] Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.) // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 21.

також був обраний членом-кореспондентом краківської Академії знань. Утім, наслідком конфліктів стало його демонстративне нехтування пропозиціями співпраці. Про це свідчить, наприклад, його відмова на прохання А. Прохазки опублікувати результати своїх археографічних подорожей до Варшави на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny». Згадуючи про цей факт, М. Грушевський у листі до М. Біляшівського писав: «Прохаска, почувши від мене про Ваш архів, став просити аби я їм щось хоч коротенько про се написав. Я, не бувши охочим служити чужим богам, відмовився…»[12]. Подібну нехіть до співпраці з польськими колегами український професор культивував й у власних учнях. Промовистим прикладом тут є його слова з листа до М. Кордуби: «Видів Вашу рецензию в Kwartalniku; на що Ви туди пишете?»[13].

Утім, попри щойно згадані конфліктні ситуації, буденне спілкування М. Грушевського з польськими колегами не було винятково прикрим для обох сторін. Це, врешті, й цілком зрозуміло, адже слід було розв'язувати численні поточні проблеми: відкриття нових кафедр, їх обсадження фахівцями, призначення студентам стипендій, промоцію на вчені ступені своїх учнів тощо. І тут, як бачимо з листів М. Грушевського і його щоденника, в українського вченого складалися цілком нормальні ділові відносини з польськими колегами, яких він цілком підтримував з більшості обговорюваних на раді факультету питань, голосуючи з ними цілком солідарно. З деякими з польських колег він навіть підтримував ближчі контакти. Серед таких, передовсім, назвемо ім'я професора Б. Дембінського, часто згадуваного на сторінках щоденника М. Грушевського.

---

[12] Листування Михайла Грушевського. – Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто, 2001. – Т. ІІ. – С. 35.

[13] Відділ рукописів ЛННБУ імені В. Стефаника. – Ф. 61. – Оп. ІІ. – Спр. 79. – Арк. 110 зв.

Загалом, на той час на філософському факультеті під національним оглядом було дві партії – численна польська та значно менша кількісно українська. До останньої належали М. Грушевський, І. Шараневич (невдовзі після приїзду М. Грушевського спенсіонувався), К. Студинський та О. Колесса. При цьому зазначимо, що саме український історик уважався найбільш опозиційним до адміністрації факультету. Українські філологи нерідко навіть виступали посередниками під час суперечок, що виникали на засіданнях. Так, вони нерідко перекладали українські виступи М. Грушевського польською мовою колегам, коли ті заявляли, що не розуміють сказане. Одну з таких ситуацій як кумедну М. Грушевський змалював у щоденнику: «Мав засіданнє факультета, на котре таки пішов, по довгих ваганнях […]; була куріозна ситуація, коли О. Колесса ходив до вікна мене запитувати від факультету»[14].

На засіданнях ради факультету М. Грушевський, коли виникали спірні питання, нерідко ставав на позицію свого приятеля Б. Дембінського. Так було, наприклад, у випадку обсадження кафедри всесвітньої історії нового часу, яку після скандальних виборів у непростій боротьбі зі Станіславом Закшевським (саме його попирали Б. Дембінський і М. Грушевський) посів Шимон Аскеназі[15]. Відчуття несмаку від скандальної ситуації на згаданій раді М. Грушевський передав у щоденнику: «Було засідання факультету преінтересне – в справі обсади катедри польської історії (хибні цитати, метода і помпа, конфесати, сіонізм – Войцеховський); втік зараз по сій точці».

---

[14] Грушевський М. Щоденник // Український історик. – 2006–2007. – № 4 / 1–2. – С. 51–52.

[15] Hoszowska M. Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013. – S. 42.

Найбільше у щоденнику М. Грушевського йдеться про реакцію польських колег на його численні прохання про наукові відрядження. Зауважимо, що польські науковці, чудово розуміючи необхідність археографічних подорожей для якісної реалізації наукових планів, загалом із розумінням ставилися до подань українського колеги. Водночас із підтримкою клопотань українського колеги про надання відряджень члени ради факультету не могли вплинути на те, щоб ці подорожі були оплачувані з бюджету університету чи міністерства. Не завжди отримуючи бажане, тобто оплачувану відпустку, М. Грушевський не зовсім обґрунтовано ображався на польських професорів: «А урльоп мині прийшов, хоч і без підмоги – панове колєги бодай тим зробили собі сатисфакцію»[16].

Також неодноразово М. Грушевський контактував з польськими колегами у справах докторування його студентів. Загалом, під керівництвом українського вченого стали докторами сім молодих українських істориків, а С. Томашівський встиг також габілітуватися. І тут, як свідчить листування та щоденники автора «Історії України-Руси», ситуація загалом перебувала у руслі професійного розв'язання проблем, що виникали. Екзаменуючи учнів М. Грушевського, польські колеги ставили їм доволі високі оцінки. При цьому, щоправда, дорікали самому українському вченому, що його учні, за тодішньою модою, не прослухали курси на котромусь з більших західних університетів. Зазначимо також, що жоден з молодих українських істориків ніколи не нарікав на упередженість польських професорів.

Поглибленню співпраці польських та українських істориків сприяв також той факт, що студенти Львівського університету відвідували наукові семінари як польських, так і українських професорів, де мали можливість врівно-

[16] Грушевський М. Щоденник // Український історик. – 2002. – № 1–4. – С. 110.

важити власне національне бачення минулого земель Речі Посполитої альтернативним поглядом. Так, знаний польський дослідник староруської літератури О. Брікнер був учнем відомого українського мовознавця О. Огоновського. Представники української інтелектуальної еліти С. Томашівський, С. Рудницький, Є. Барвінський відвідували семінар з всесвітньої історії проф. Б. Дембінського, у семінарі з австрійської історії проф. Л. Фінкеля займались Є. Барвінський, Б. Барвінський, О. Сушко, П. Грабик. Семінар з історії права та устрою проф. О. Бальцера закінчили С. Томашівський і Б. Барвінський (1901–1902)[17]. Однак напередодні світової війни українська та польська молодь вважали за краще навчатися в семінарах своїх професорів. Тож українські студенти зазвичай спеціалізувались на семінарі М. Грушевського. Обидві історіографічні спільноти, не пориваючи численних зв'язків, все-таки повільно дистанціювалися одна від одної.

У 1910-х рр. М. Грушевський відчутно втомився боротися на два фронти: з польськими діячами, котрі розпочали проти нього голосну кампанію на шпальтах місцевої преси і у Відні, а також проти діячів національно-демократичної партії, котрі постійно шукали шляхів порозуміння з польськими очільниками краю. У цей час він дедалі триваліше затримується на Наддніпрянській Україні та щоразу частіше згадує про свій намір спенсіонуватися в 1914 р., коли минеться двадцять років його перебування на університетській кафедрі. Утім, цим планам, як відомо, завадила Перша світова війна і М. Грушевський вимушено залишив Львів. У роки війни проти українського вченого було розпочато дисциплінарне слідство. Закидалося йому, крім цього, і самовільне залишення посадових обов'язків. За характеристикою на М. Грушевського

[17] Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1899. – T. I. – S. 206, 209; Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1912. – T. II. – S. 317–318, 514.

військова комендатура Львова, котра провадила слідство, звернулася до керівництва Львівського університету, а той, своєю чергою, переадресував запит на факультет. До честі університетської корпорації, львівська професура не знайшла чогось злочинного у діях колишнього колеги[18].

Зазначимо, що хоча з того часу М. Грушевський більше ніколи не відвідував Львів, у нього й надалі збереглися добрі людські взаємини з деякими з польських колег. Доказом сказаного є широке святкування шістдесятиліття від дня народження М. Грушевського в 1926 р. Серед численних вітальних адрес, бачимо й декілька щирих побажань, надісланих зі Львова. Так, від Польського історичного товариства та редакції журналу «Kwartalnik Historyczny» «найліпші бажання з приводу ювілею» висловили С. Закшевський, Я. Птасьнік та К. Тишковський. Від правління Наукового Товариства у Львові, «у визнанні настільки ретельних його [М. Грушевського] заслуг для науки, найліпші з тої оказії побажання» висловили голова О. Бальцер і П Дамбковський[19].

Відгукнулися колишні львівські колеги й на сумну звістку про передчасну смерть М. Грушевського в листопаді 1934 р. у Кисловодську. Незважаючи на шовіністичні вибрики газети «Kurjer Lwowski»[20], польські вчені солідарно піднесли незамінність втрати для української науки, що, за словами редакції журналу «Kwartalnik Historyczny»,

---

[18] Малик Я. Кримінальні переслідування Михайла Грушевського (1914–1934) // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 419.

[19] Ювілей академіка М. С. Грушевського. 1866–1926. І. Ювілейні засідання. ІІ. Привітання. – Київ: Видання ювілейного комітету, 1927. – С. 136.

[20] a. Michał Hruszewski // Kurjer Lwowski. – Lwów, 1934. – № 328. – S. 3.

«осиротіла» з відходом ученого[21]. Осягаючи величність постаті дослідника в історії східноєвропейської культури, професор Львівського університету П. Дамбковський писав: «Була то видатна постать, а для українців перед війною та в окресі революції 1917–1918 рр. – незаперечний авторитет»[22]. Останній також надіслав свої співчуття до канцелярії ВУАН та АН СРСР, членами яких був покійний[23].

У підсумку зазначимо, що відносини М. Грушевського з польськими вченими можна назагал вважати типовими для взаємин інтелігентських середовищ панівної та підкореної націй, коли перші хочуть будь-якою ціною зберегти статус-кво, апелюючи до традиції, тоді як другі у бажанні збільшити свій вплив звертаються до загальнолюдських цінностей і прав. Звідси, власне, походить і практика протистояння – голосні, з залученням якомога ширшої аудиторії, взаємні звинувачення – у руйнуванні усталеного порядку, з одного боку, та небажанні достосуватися до гуманітарних вимог початку XX ст. – з іншого. Поза тим, бачимо цілком солідарну працю в середині університетського цеху й абсолютно колежанські прояви поведінки в суто життєвих ситуаціях. Останнє й недивно, адже консервативність наукового співтовариства є загальновизнаною, тому людина науки, без різниці її національної приналежності, просто вимушена діяти у сформованому полі фахових традицій. Сказане, на нашу думку, актуалізує подальше вивчення польсько-української наукової співпраці, що, врешті, уможливить відмовитися від

[21] Modelski T. E. Mychajło Hruszewśkyj // Kwartalnik Historyczny. – 1934. – Rocznik XLVIII. – S. 1023–1024.

[22] Dąbkowski P. Wspomnienia pozgonne. Michał Hruszewśki // Przewodnik historyczno-prawny. Czasopismo kwartalne. – Lwów, 1937. – Rocznik V. – S. 138.

[23] Санкт-Петербургский филиал архива РАН. – Ф. 2. – Оп. 17. – Ед. хр. 167. – Л. 48–49.

поширеного стереотипного погляду про тотальне міжнаціональне протистояння у всіх сферах життя.